

Marcin Szwed

Problematyka nieusuwalności sędziów w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka

1. Wstęp

Nieusuwalność sędziów jest bez wątpienia jedną z najważniejszych gwarancji niezawisłości sędziowskiej. Nic więc dziwnego, że została ona ujęta w szeregu konstytucji państw europejskich¹. Na poziomie prawa międzynarodowego omawiana zasada jest jednak zwykle wyrażana co najwyżej w aktach typu *soft-law*, zaś teksty najważniejszych międzynarodowych konwencji praw człowieka o niej nie wspominają. Nie znaczy to jednak, że kwestia nieusuwalności sędziów jest, z perspektywy międzynarodowych konwencji praw człowieka, irrelevantna. Wręcz przeciwnie – jednym z podstawowych praw gwarantowanych w tego typu traktatach jest wszak prawo do rozpoznania sprawy przez niezależny sąd, które nie będzie mogło zostać zrealizowane, jeśli sędziowie krajowi nie będą skutecznie chronieni przed nieuzasadnionym usunięciem z urzędu. Arbitralne i motywowane politycznie usuwanie sędziów z ich urzędów może jednak kolidować nie tylko z prawem jednostki do sądu, ale i naruszać prawa samych sędziów.

¹ Zob. np. art. 180 ust. 1 i 2 Konstytucji RP; art. 97 ust. 2 Konstytucji Niemiec; art. 64 Konstytucji Francji; art. 107 Konstytucji Włoch; art. 82 ust. 2 Konstytucji Czech.

Celem niniejszego artykułu jest omówienie problematyki nieusuwalności sędziów z perspektywy Europejskiej Konwencji Praw Człowieka². W szczególności chodzi o udzielenie odpowiedzi na pytanie, na ile EKPC może być źródłem standardów w omawianej dziedzinie i na ile może skutecznie chronić sędziów przed arbitralnym usuwaniem z urzędu, a przez to także zapewnić ochronę prawa każdej osoby do rozpoznania jej sprawy przez sąd niezależny.

Na potrzeby niniejszego artykułu pojęciem „usunięcie z urzędu” objęto zarówno przypadki całkowitego wydalenia danej osoby z zawodu sędziowskiego, jak również przymusowego przenoszenia w stan spoczynku. Poza zakresem artykułu pozostaje zaś kwestia odwoływania prezesów i wiceprezesów sądów, choć wyroki Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w tym zakresie zostały przywołane na tyle, na ile wyrażone w nich standardy mogą mieć znaczenie dla problemów związanych z usuwaniem sędziów w znaczeniu przyjętym wyżej.

2. Nieusuwalność sędziów a przepisy EKPC

Jak już wskazano na wstępie, w EKPC, podobnie jak i w innych międzynarodowych konwencjach praw człowieka, nie ma przepisów, które wprost odnosiłyby się do nieusuwalności sędziów. Co więcej, ETPC podkreśla, że choć w jego orzecznictwie można dostrzec rosnące znaczenie zasady podziału władzy i niezależności sądownictwa, to jednak „ani art. 6, ani żaden inny przepis Konwencji nie zobowiązuje państw do implementacji jakichkolwiek teoretycznych koncepcji konstytucyjnych dotyczących dopuszczalnego zakresu oddziaływań między poszczególnymi władzami”³.

Błędem byłoby jednak stwierdzenie, że omawiana kwestia nie ma z perspektywy EKPC żadnego znaczenia. Różnego rodzaju problemy związane z usuwaniem sędziów z urzędu mogą bowiem być badane przez Trybunał w toku rozpoznawania spraw dotyczących wolności i praw

2 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzona w Rzymie 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, Dz.U. 1993, nr 61, poz. 284 ze zm. (dalej: EKPC).

3 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 1 grudnia 2020 r. w sprawie *Guðmundur Andri Ástráðsson przeciwko Islandii*, skarga nr 26374/18, pkt 215.

zagwarantowanych w Konwencji *expressis verbis*. W praktyce dochodzi do tego w kontekście dwóch rodzajów spraw⁴. Pierwszy z nich obejmuje postępowania, w których skarżący zarzuca, że sędziowie orzekający w jego sprawie nie byli dostatecznie chronieni przed usunięciem z urzędu, co doprowadziło do naruszenia prawa do rozpoznania sprawy przez sąd niezależny, gwarantowanego w art. 6 ust. 1 EKPC. W drugiej grupie znajdują się zaś takie sprawy, w których skargę złożyli sami sędziowie kwestionujący albo procedurę, w jakiej doszło do ich usunięcia, albo też przesłanki, w oparciu o które złożono ich z urzędu.

3. Nieusuwalność sędziów z perspektywy uczestników postępowań sądowych

Jeśli chodzi o pierwszą kategorię spraw, należy przypomnieć, że art. 6 ust. 1 EKPC gwarantuje każdemu prawo do rozpoznania sprawy przez niezawisły sąd. Pojęcie niezawisłości obejmuje zdaniem Trybunału zarówno wewnętrzną odporność sędziego na naciski oraz jego uczciwość, jak i system gwarancji instytucjonalnych, chroniących sędziego przed nadmiernym wpływem innych władz⁵. Oceniając, czy dany organ jest niezależny, ETPC bierze pod uwagę szereg czynników, w tym m.in. sposób powołania czy długość kadencji jego członków⁶, jednakże szczególne znaczenie ma właśnie istnienie odpowiedniej ochrony zasiadających w nim sędziów przed usunięciem z urzędu. Z tego też względu brak stosownych gwarancji w tym zakresie może doprowadzić do naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC.

Jak się jednak wydaje, do stwierdzenia naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC ze względu na brak dostatecznych gwarancji nieusuwalności sędziów wymagane będzie stwierdzenie zagrożeń o charakterze systemowym. Muszą zatem istnieć przepisy, które zezwalają na arbitralne usuwanie

4 Podobnie zob. np. R. Lawson, *Ochrona...* (część 1), s. 4–11 oraz R. Lawson, *Ochrona...* (część 2), s. 12–18.

5 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 1 grudnia 2020 r. w sprawie *Guðmundur Andri Ástráðsson przeciwko Islandii*, skarga nr 26374/18, pkt 234.

6 Zob. np. wyrok ETPC (Wielka Izba) z 6 listopada 2018 r. w sprawie *Ramos Nunes de Carvalho e Sá przeciwko Portugalii*, skargi nr 55391/13, 57728/13 i 74041/13, pkt 144; wyrok ETPC z 2 października 2018 r. w sprawie *Mutu i Pechstein przeciwko Szwajcarii*, skargi nr 40575/10 i 67474/10, pkt 140.

sędziów lub praktyka pozwalająca na stwierdzenie, że w danym państwie doszło do systemowego podważenia zasady nieusuwalności. Pojedyncze przypadki arbitralnego usuwania sędziów z urzędu mogą nie wystarczyć do wykazania, że w konkretnej sprawie orzekał sędzia niespełniający wymogu niezależności. Z podobnych względów wydaje się też, że jeżeli ustawodawca przyjmuje ustawę adresowaną do konkretnej grupy sędziów, przenosząc ich np. w stan spoczynku, prawo do rozpoznania sprawy przez sąd niezależny nie zostanie naruszone w razie wydania orzeczenia przez sędziego nieobjętego taką ustawą. Tego rodzaju działanie nie prowadzi bowiem do systemowego pozbawienia gwarancji nieusuwalności wszystkich sędziów. Może być ono jednak kwestionowane z perspektywy praw sędziów objętych takimi regulacjami.

Tego rodzaju systemowy brak ochrony organów rozpoznających sprawy sądowe przed usunięciem z urzędu zaważył na stwierdzeniu naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC w sprawie *Henryk Urban i Ryszard Urban przeciwko Polsce*⁷, dotyczącej statusu asesorów sądowych w stanie prawnym sprzed zmian wywołanych wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego⁸. Europejski Trybunał Praw Człowieka, przywołując wcześniejsze ustalenia TK, stanął na stanowisku, że asesorzy nie byli objęci dostatecznymi, z punktu widzenia art. 6 EKPC, gwarancjami niezależności. Najważniejszym argumentem przemawiającym za takim stwierdzeniem było to, że asesorzy mogli zostać usunięci z urzędu przez Ministra Sprawiedliwości, a prawo nie przewidywało dostatecznych zabezpieczeń chroniących przed korzystaniem przez ministra z tej kompetencji w sposób arbitralny. Europejski Trybunał Praw Człowieka podkreślił, że już sam fakt, że asesorzy mogli zostać usunięci z urzędu przez organ egzekutywy sprawia, że nie można ich uznać za niezależnych w rozumieniu art. 6 ust. 1 EKPC i nie zachodzi potrzeba badania innych aspektów kształtujących ich status⁹. Trybunał uznał ponadto, że kontrola orzeczenia asesora przez sąd drugiej instancji nie wyeliminowała naruszenia prawa do sądu niezależnego, gdyż sąd

7 Wyrok ETPC z 30 listopada 2010 r. w sprawie *Henryk Urban i Ryszard Urban przeciwko Polsce*, skarga nr 23614/08.

8 Wyrok TK z 24 października 2007 r., SK 7/06.

9 Wyrok ETPC z 30 listopada 2010 r. w sprawie *Henryk Urban i Ryszard Urban przeciwko Polsce*, skarga nr 23614/08, pkt 53.

odwoławczy nie był uprawniony do uchylenia zaskarżonego orzeczenia wyłącznie z tego powodu, że zostało ono wydane przez asesora¹⁰.

Nie zawsze jednak brak bezpośrednich gwarancji nieusuwalności sędziego będzie prowadził do stanu niezgodności z art. 6 ust. 1 EKPC. W niektórych orzeczeniach ETPC podkreślał, że nawet jeśli gwarancje takie nie są wyrażone w prawie krajowym wprost, ale nieusuwalność sędziów jest respektowana w praktyce i do tego istnieją inne mechanizmy chroniące ich niezależność, standard konwencyjny nie zostanie naruszony¹¹. Co więcej, z orzecznictwa ETPC wynika, że do naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC może nie dojść również wtedy, gdy przepisy krajowe wprawdzie zezwalają na usunięcie sędziego, ale w praktyce nie są one stosowane i do usuwania sędziów nie dochodzi. Przykładowo w sprawie *Fruni przeciwko Słowacji* nie było dla ETPC problemem, że sędzia Sądu Specjalnego mógł zostać usunięty ze stanowiska w razie utraty uprawnień do dostępu do akt niejawnych, gdyż w praktyce nigdy do takiego usunięcia nie doszło¹². Podobnie w sprawie *Clarke przeciwko Zjednoczonemu Królestwu* kompetencja Lorda Kanclerza do usunięcia sędziów sądów rejonowych i okręgowych nie kolidowała według ETPC ze standardami konwencyjnymi, bo w rzeczywistości Lord Kanclerz praktycznie nigdy z niej nie korzystał¹³. W obu tych wyrokach ETPC zwrócił jednak uwagę na to, że nawet gdyby doszło do usunięcia sędziego, odwołany miałby zapewniony dostęp do sądu. Z kolei w przywoływanej wyżej sprawie *Henryk Urban i Ryszard Urban przeciwko Polsce* ETPC stwierdził naruszenie art. 6 ust. 1 EKPC pomimo argumentów rządu, że w praktyce Minister Sprawiedliwości nie korzystał ze swojej kompetencji do usuwania asesorów¹⁴.

10 Wyrok ETPC z 30 listopada 2010 r. w sprawie *Henryk Urban i Ryszard Urban przeciwko Polsce*, skarga nr 23614/08, pkt 54.

11 Zob. np. wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 298; wyrok ETPC z 9 listopada 2006 r. w sprawie *Sacilor Lormines przeciwko Francji*, skarga nr 65411/01, pkt 67.

12 Wyrok ETPC z 21 czerwca 2011 r. w sprawie *Fruni przeciwko Słowacji*, skarga nr 8014/07, pkt 145–149.

13 Postanowienie ETPC z 25 sierpnia 2005 r. w sprawie *Clarke przeciwko Zjednoczonemu Królestwu*, skarga nr 23695/02, pkt

14 Wyrok ETPC z 30 listopada 2010 r. w sprawie *Henryk Urban i Ryszard Urban przeciwko Polsce*, skarga nr 23614/08, pkt 50.

Przywołana wyżej teza o konieczności uwzględniania praktyki może działać także i w drugą stronę. Analiza praktyki może bowiem przema-
wiać nie tylko za stwierdzeniem braku naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC, pomimo nieistnienia formalnych gwarancji nieusuwalności sędziego, ale i do stwierdzenia naruszenia Konwencji, gdy wprowadzie gwarancje takie istnieją, ale nie są respektowane w praktyce¹⁵. Do naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC mogłoby zatem moim zdaniem dojść np. wówczas, gdyby wprowadzie prawo stanowiło, że sędzia może być usunięty z urzędu przez sąd dyscyplinarny jedynie w razie popełnienia wyjątkowo poważnego deliktu dyscyplinarnego, ale w praktyce sądy dyscyplinarne nie byłyby niezależne i bezstronne lub interpretowałyby przepisy w sposób arbitralny i często orzekałyby o usunięciu sędziego z urzędu w oczywście nieuzasadnionych przypadkach. W takiej sytuacji mielibyśmy bowiem do czynienia z praktyką, która *de facto* eliminowałaby gwarancje nieusuwalności sędziów.

Prawo do rozpoznania sprawy przez sąd niezależny ma charakter samodzielny względem innych gwarancji określonych w art. 6 ust. 1 EKPC. Oznacza to, że jeżeli sprawa jednostki zostanie rozpoznana przez sąd, który nie jest niezależny, np. właśnie ze względu na brak gwarancji nieusuwalności, to do naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC dojdzie niezależnie od tego, czy równocześnie doszło do pogwałcenia np. prawa do sprawiedliwego procesu. Nie zachodzi także potrzeba badania, czy np. w danym przypadku brak gwarancji nieusuwalności wpłynął na wynik sprawy, bo sędzia mógł obawiać się, że wydając wyrok o określonej treści, zostanie złożony z urzędu. Do naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC wystarczający jest bowiem fakt, że orzeczenie zostało wydane przez organ, który nie jest, z perspektywy systemowej, niezależny¹⁶.

Nieuzasadniony byłby jednak wniosek, że do realizacji standardu konwencyjnego wymagana jest pełna ochrona sędziego przed usunięciem z urzędu. W pewnych przypadkach złożenie sędziego ze stanowiska nie będzie bowiem kolidowało ze standardami rządów prawa i nie będzie prowadziło do naruszenia niezależności sądu. Stąd też np. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii* ETPC podkreślił, że możliwość usunięcia sędziego

15 Zob. R. Spano, *Zasada...*, s. 10.

16 R. Lawson, *Ochrona...* (część 1), s. 8.

w przewidzianej w prawie procedurze, w razie popełnienia przez niego deliktu dyscyplinarnego, nie koliduje z zasadą nieusuwalności¹⁷. Można wręcz postawić tezę, że w celu zapewnienia poszanowania prawa jednostki do rozpoznania sprawy przez sąd niezależny i bezstronny muszą istnieć przepisy umożliwiające usuwanie z urzędu tych, którzy rażąco łamią zasady prawne i etyczne¹⁸. Z kolei wyrok w sprawie *Ástráðsson przeciwko Islandii* sugeruje, że niekiedy dla zapewnienia poszanowania prawa jednostki do rozpoznania sprawy przez sąd ustanowiony ustawą konieczne może być odsunięcie od orzekania sędziów powołanych z naruszeniem prawa.

4. Usunięcie z urzędu a prawa sędziego – aspekty proceduralne

Jak wspomniano na wstępie, w pewnych przypadkach usunięcie sędziego może doprowadzić także do naruszenia praw jego samego. Naruszenia te mogą wynikać zarówno z wadliwości procedury, w której doszło do usunięcia sędziego z jego stanowiska, jak i przesłanek materialnych, w oparciu o które to nastąpiło. W pierwszej kolejności odniosę się do aspektów proceduralnych.

Procedura, w której doszło do usunięcia sędziego ze stanowiska, powinna być oceniana przez pryzmat art. 6 EKPC. Przepis ten może znaleźć zastosowanie w odniesieniu do dwóch typów spraw: dotyczących praw i obowiązków o charakterze cywilnym oraz spraw karnych. Sprawy dotyczące usuwania sędziów z urzędu w większości przypadków nie będą mogły zostać zakwalifikowane jako „karne”¹⁹. Trybunał wielokrotnie bowiem stwierdzał, że postępowania dyscyplinarne czy quasi-dyscyplinarne nie stanowią postępowań karnych w rozumieniu Konwencji²⁰.

17 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 298.

18 Na temat znaczenia mechanizmów tzw. rozliczalności sędziów (ang. *judicial accountability*) zob. np. D. Kosař, *Perils...*, s. 59–65; International Commission of Jurists, *Judicial...*, s. 5–14.

19 Tak też: R. Lawson, *Ochrona...* (część 2), s. 13–14.

20 Zob. np. wyrok ETPC (Wielka Izba) z 6 listopada 2018 r. w sprawie *Ramos Nunes de Carvalho e Sá przeciwko Portugalii*, pkt 124–128; wyrok ETPC z 31 października 2017 r. w sprawie *Kamenos przeciwko Cyprowi*, skarga nr 147/07, pkt 50–53; wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 240–246; wyrok ETPC z 9 stycznia

Konieczne jest więc rozważenie, czy spór odnoszący się do usunięcia sędziego z urzędu może być rozpatrywany w świetle art. 6 ust. 1 w jego aspekcie cywilnym. Zgodnie z orzecznictwem ETPC wymaga to ustalenia, czy w danej sprawie zachodzi rzeczywisty i poważny spór o prawo oraz czy prawo to ma charakter cywilny²¹.

Jeśli chodzi o tę pierwszą kwestię, w kontekście spraw dotyczących sędziów Trybunał bada, czy prawo krajowe przyznawało sędziom określone prawa, w tym właśnie np. do nieusuwalności²². Takie podejście zostało skrytykowane przez I.C. Kamińskiego, zdaniem którego ETPC powinien stanąć na stanowisku, że prawa takie wynikają już z samej Konwencji²³. Krytyka ta jest trafna, niemniej w kontekście usuwania sędziów z urzędu w zdecydowanej większości przypadków kwestia istnienia prawa nie powinna budzić wątpliwości. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na wyrok ETPC w sprawie *Broda i Bojara przeciwko Polsce*. Trybunał uznał w nim, że skarżącym, odwołanym wiceprezesom sądu, przysługiwało „prawo” do pełnienia funkcji wiceprezesa do końca kadencji, chroniące ich przed arbitralnym usunięciem z urzędu²⁴, choć, na co zwrócił uwagę sędzia K. Wojtyczek²⁵, zgodnie z orzecznictwem Trybunału Konstytucyjnego²⁶, konstytucyjne gwarancje niezależności sądownictwa nie są źródłem praw podmiotowych przysługujących sędziom. Dla ETPC wystarczające było to, że przepisy krajowe obowiązujące w chwili powołania skarżących na ich stanowiska regulowały długość kadencji wiceprezów, ograniczały przesłanki usunięcia ich z urzędu oraz wyrażały zasadę

2013 r. w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 21722/11, pkt 92–95 (wszystkie cytaty pochodzą z tłumaczenia wyroku na język polski sporządzonego przez Trybunał Konstytucyjny, dostępnego w bazie HUDOC).

21 Zob. np. wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 100.

22 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 107–111 (wszystkie cytaty pochodzą z tłumaczenia wyroku na język polski sporządzonego przez Naczelnego Sądu Administracyjnego, dostępnego w bazie HUDOC).

23 I.C. Kamiński, *Europejska...*, s. 8.

24 Wyrok ETPC z 29 czerwca 2021 r. w sprawie *Broda i Bojara przeciwko Polsce*, skargi nr 26691/18 i 27367/18, pkt 104–109 – wyrok nie był jeszcze ostateczny w dniu oddawania tekstu do publikacji.

25 Wyrok ETPC z 29 czerwca 2021 r. w sprawie *Broda i Bojara przeciwko Polsce*, skargi nr 26691/18 i 27367/18, zdanie odrębne K. Wojtyczka, pkt 4–8.

26 Zob. np. wyrok TK z 7 listopada 2005 r., P 20/04.

niezależności sądownictwa i niezawisłości sędziów. Tym bardziej zatem o istnieniu „prawa” będziemy mogli zazwyczaj mówić w kontekście spraw dotyczących usuwania sędziów z urzędu. Gwarancje nieusuwalności są bowiem, jak już wspomniano, wyrażone w konstytucjach wielu państw, a dodatkowo, badając, czy skarżącym sędziom przysługiwało określone „prawo”, ETPC bierze pod uwagę także międzynarodowe standardy niezależności sędziowskiej²⁷, których zasada nieusuwalności jest nieodłącznym elementem.

Jeśli chodzi natomiast o cywilny charakter sporu dotyczącego usunięcia z urzędu, ETPC pojęcie to odnosił także do sporów pracowniczych, w tym – na tle zwolnienia czy złożenia ze stanowiska, dotyczących funkcjonariuszy publicznych, włączając w to sędziów²⁸. W konsekwencji ETPC wielokrotnie rozpatrywał sprawy dotyczące usuwania sędziów z urzędu²⁹ czy odwoływania prezesów sądów³⁰ w świetle omawianego przepisu Konwencji.

Należy jednak mieć na uwadze, że do wyłączenia stosowalności art. 6 EKPC może dojść wówczas, gdy prawo krajowe *expressis verbis* zamknie drogę sądową w odniesieniu do określonych sporów, a przy tym wyłączenie takie będzie obiektywnie uzasadnione interesem państwa³¹. Choć w przeszłości ETPC uznawał na tej podstawie, że doszło do skutecznego wyłączenia stosowalności art. 6 m.in. w sprawie dotyczącej postępowania dyscyplinarnego przeciwko prokuratorowi w Turcji³², to jednak w świetle najnowszego orzecznictwa pozbawienie dostępu do sądu usuwanych sędziów byłoby trudne do uzasadnienia. Według ETPC warunek odnoszący się do istnienia interesu państwa uzasadniającego

27 Wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Bilgen przeciwko Turcji*, skarga nr 1571/07, pkt 62.

28 Zob. podsumowanie orzecznictwa na tym tle w wyroku ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Bilgen przeciwko Turcji*, skarga nr 1571/07, pkt 68.

29 Zob. np. wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 236–239; wyrok ETPC z 5 lutego 2009 r. w sprawie *Olujić przeciwko Chorwacji*, skarga nr 22330/05, pkt 31–44; wyrok ETPC z 9 stycznia 2013 r. w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 21722/11, pkt 87–91.

30 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 112–119; wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 53–57.

31 Zob. wyrok ETPC z 19 kwietnia 2007 r. w sprawie *Vilho Eskelinen i inni przeciwko Finlandii*, skarga nr 63235/00, pkt 62.

32 Postanowienie ETPC z 26 maja 2009 r. w sprawie *Nazsiz przeciwko Turcji*, skarga nr 22412/05.

wyłączenie drogi sądowej mógłby bowiem być spełniony wówczas, gdyby przedmiot sporu dotyczył wykonywania władztwa państwowego lub w grę wchodziłaby „szczególna więź zaufania i lojalności” między funkcjonariuszem a państwem jako jego pracodawcą³³. W wyroku w sprawie *Bilgen przeciwko Turcji* ETPC wskazał, że o ile taka „szczególna więź” może zachodzić w przypadku „zwykłych” urzędników, o tyle w przypadku sędziów już nie³⁴. Sędziowie muszą być bowiem niezależni, aby kontrolować rząd i zapobiegać nadużyciom władzy. Szczególna więź zaufania i lojalności wiąże zatem sędziów nie tyle z ich pracodawcą państwowym, co z zasadami rządów prawa i demokracji. Zdaniem Trybunału niedopuszczalne byłoby twierdzenie, że sędziów, którzy mają za zadanie strzec zasady rządów prawa i chronić wolności i praw wyrażonych w Konwencji, można „pozbawić gwarancji wynikających z art. 6 EKPC w odniesieniu do spraw bezpośrednio wpływających na ich indywidualną niezależność i bezstronność”³⁵.

W konsekwencji przewidziane w orzecznictwie warunki uzasadniające odstępianie od stosowalności art. 6 ust. 1 EKPC w zasadzie nie będą mogły zaistnieć w kontekście spraw dotyczących usuwania sędziów z urzędu³⁶. Odwoływani sędziowie muszą mieć więc zapewnione wszelkie prawa wynikające z przywołanego przepisu. Jednym z najważniejszych jest oczywiście prawo dostępu do sądu. Niedopuszczalne byłoby zatem usuwanie sędziów na podstawie niepodlegających zaskarżeniu do sądu rozstrzygnięć organów egzekutywy³⁷ czy uchwalanie aktów normatywnych prowadzących do usuwania sędziów *ex lege*, bez przeprowadzania zindywidualizowanego postępowania.

33 Wyrok ETPC z 19 kwietnia 2007 r. w sprawie *Vilho Eskelinen i inni przeciwko Finlandii*, skarga nr 63235/00, pkt 62; wyrok ETPC z 5 maja 2020 r. w sprawie *Kövesi przeciwko Rumunii*, skarga nr 3594/19, pkt 109; postanowienie ETPC z 18 listopada 2014 r. w sprawie *Spūlis i Vaškevičs przeciwko Łotwie*, skargi nr 2631/10 i 12253/10, pkt 41–43.

34 Wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Bilgen przeciwko Turcji*, skarga nr 1571/07, pkt 79.

35 Wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Bilgen przeciwko Turcji*, skarga nr 1571/07, pkt 79; podobnie wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Eminağaoğlu przeciwko Turcji*, skarga nr 76521/12, pkt 78.

36 Por. M. Leloup, *Too...*

37 Zob. np. wyrok ETPC z 20 stycznia 2015 r. w sprawie *Saghatelyan przeciwko Armenii*, skarga nr 7984/06.

Pojęcie sądu jest jednak na gruncie Konwencji rozumiane autonomicznie i może się zdarzyć, że organ, który w prawie krajowym nie jest uznany za sąd, jest sądem w rozumieniu EKPC³⁸, podobnie jak może dojść do sytuacji, w której sąd krajowy nie będzie mógł zostać uznany za sąd w rozumieniu EKPC. W świetle orzecznictwa ETPC pojęcie „sądu” nie jest przy tym ograniczone do organów stanowiących część ogólnego systemu wymiaru sprawiedliwości w kraju³⁹. Teoretycznie można byłoby więc utworzyć sąd specjalny powołany wyłącznie do rozpatrywania spraw sędziów i decydowaniu o złożeniu ich z urzędu, o ile oczywiście organ taki spełniałby konwencyjne standardy niezależności, bezstronności i ustanowienia ustawą. Do tworzenia tego rodzaju organów należałoby jednak podchodzić z dużą ostrożnością. Już samo powołanie takiego ciała może być bowiem uznawane za formę presji na sędziów i symbol chęci politycznego „rozliczenia” z niepokornymi sędziami. Z tego też względu musiałyby istnieć obiektywne okoliczności uzasadniające utworzenie takich nadzwyczajnych organów, należałoby wprowadzić odpowiedni mechanizm wyboru ich członków, zapewnić gwarancje niezawisłości itd. W sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii* ETPC dopuścił orzekanie o usunięciu z sędziego z urzędu przez tzw. „organy re-ewaluacyjne” utworzone w celu uzdrowienia albańskiego sądownictwa z korupcji i związków z przestępczością zorganizowaną. Co istotne, ETPC nie dopatrywał się naruszenia wymogu niezależności sądu nawet pomimo faktu, że członkowie tych organów byli powoływani przez parlament i przed powołaniem nie byli czynnymi sędziami⁴⁰. Trybunał wziął pod uwagę szczególne okoliczności sprawy, takie jak obiektywna potrzeba rozliczenia środowiska sędziowskiego czy fakt, że całą procedurę pozytywnie oceniła Komisja Wenecka⁴¹.

38 Zob. np. wyrok ETPC z 2 października 2018 r. w sprawie *Mutu i Pechstein przeciwko Szwajcarii*, skargi nr 40575/10 i 67474/10, pkt 139; wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 282.

39 Zob. np. wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Eminağaoğlu przeciwko Turcji*, skarga nr 76521/12, pkt 90; wyrok ETPC z 28 stycznia 2020 r. w sprawie *Ali Rıza i inni przeciwko Turcji*, skargi nr 30226/10 i 5506/16, pkt 173; wyrok ETPC z 1 lipca 1997 r. w sprawie *Rolf Gustafson przeciwko Szwecji*, skarga nr 23196/94, pkt 45.

40 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 295–317.

41 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 299 i 303.

Konwencja nie wymaga jednak, aby postępowanie toczyło się od początku do końca przed sądem. Europejski Trybunał Praw Człowieka wielokrotnie podkreślał, że: „jeżeli organ administracji rozstrzygający spory dotyczące «praw i obowiązków o charakterze cywilnym» nie spełnia standardów z art. 6 ust. 1 w jakimś zakresie, Konwencja nie zostanie naruszona, jeśli postępowanie przed takim organem «podlega późniejszej kontroli ze strony organu sądowego posiadającego pełną jurysdykcję i zapewniającego gwarancje z art. 6 ust. 1»⁴². W praktyce ETPC wielokrotnie rozpatrywał sprawy, w których rolę organu dyscyplinarnego pierwszej instancji odgrywały krajowe rady sądownictwa⁴³. Przykładowo w sprawie *Olujić przeciwko Chorwacji* ETPC orzekł, że Krajowa Rada Sądownictwa, przed którą toczyło się postępowanie dyscyplinarne w sprawie skarżącego, mogła zostać uznana za „sąd” w rozumieniu art. 6 EKPC, gdyż była odpowiednio niezależna, a postępowanie przed nią miało charakter sądowy⁴⁴. Niemniej Trybunał stwierdził naruszenie art. 6 EKPC ze względu na naruszenie wymogu bezstronności, brak publicznej rozprawy, naruszenie wymogu równości broni oraz przewlekłość postępowania⁴⁵. W sprawie *Ramos Nunes de Carvalho e Sa przeciwko Portugalii* Wysoka Rada Sądownictwa wprawdzie nie miała charakteru sądowego, ale skarżąca mogła odwołać się od orzeczenia dyscyplinarnego tego organu do Sądu Najwyższego, który niewątpliwie był sądem w rozumieniu Konwencji⁴⁶. Także jednak i w tej sprawie doszło do naruszenia EKPC ze względu na niewystarczający zakres kontroli orzeczenia dyscyplinarnego przez SN oraz brak rozprawy⁴⁷. Do jeszcze innego naruszenia doszło w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*. W tym przypadku skarżący, sędzia Sądu Najwyższego, został usunięty ze stanowiska uchwałą Parlamentu podjętą

42 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 6 listopada 2018 r. w sprawie *Ramos Nunes de Carvalho e Sá przeciwko Portugalii*, pkt 132.

43 Szerzej na ten temat zob. K. Aquilina, *The Independence...*, s. 1–31.

44 Wyrok ETPC z 5 lutego 2009 r. w sprawie *Olujić przeciwko Chorwacji*, skarga nr 22330/05, pkt 38–43.

45 Wyrok ETPC z 5 lutego 2009 r. w sprawie *Olujić przeciwko Chorwacji*, skarga nr 22330/05, pkt 56–91.

46 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 6 listopada 2018 r. w sprawie *Ramos Nunes de Carvalho e Sá przeciwko Portugalii*, pkt 131–133.

47 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 6 listopada 2018 r. w sprawie *Ramos Nunes de Carvalho e Sá przeciwko Portugalii*, pkt 193–215.

na wniosek Najwyższej Rady Sądownictwa. Wniosek Rady i uchwała Parlamentu podlegały kontroli Najwyższego Sądu Administracyjnego, który nie miał jednak kompetencji do ich uchYLENIA. Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że ani Rada, ani organy parlamentu nie spełniały wymogu niezależności wynikającego z art. 6 ust. 1 EKPC, zaś postępowanie przed Najwyższym Sądem Administracyjnym nie było wystarczające do realizacji standardu konwencyjnego⁴⁸. Zakres kompetencji NSA był bowiem zbyt wąski, a do tego sędziowie tego sądu nie byli dostatecznie niezawisli i bezstronni, gdyż ich kariery były w pewnym zakresie uzależnione od NRS, która sama nie była organem niezależnym.

Problemem, do którego odnosił się niekiedy ETPC w swoim orzecznictwie na tle różnego rodzaju spraw dyscyplinarnych sędziów, były zagrożenia dla bezstronności sądów wynikające z przyjętego modelu postępowania. W tym zakresie Trybunał wskazuje, że niedopuszczalna byłaby sytuacja, w której dany organ kumulowałby w sobie rolę oskarżyciela i sądu, do czego może dojść wówczas, gdyby ci sami sędziowie (albo choćby jeden z nich) najpierw postawili obwinionemu zarzuty, a następnie wydali orzeczenie w jego sprawie⁴⁹. Warto tu jednak zwrócić na przywoływaną już wcześniej sprawę *Xhoxhaj przeciwko Albanii*. Jej stan faktyczny związany był z utworzeniem organów re-ewaluacyjnych, których zadaniem było ustalenie, czy urzędujący sędziowie i prokuratorzy byli zaangażowani w działania korupcyjne, mieli związki z przestępczością zorganizowaną oraz czy posiadają odpowiednie kompetencje do pełnienia urzędu. Sędziowie objęci tą procedurą musieli złożyć w określonym terminie oświadczenia dotyczące m.in. majątku, wykształcenia i przebiegu kariery zawodowej. Następnie, po zbadaniu oświadczeń i przeprowadzeniu postępowania, specjalna komisja orzekała, czy sędzia może dalej pełnić swój urząd, czy też ma zostać zawieszony lub całkowicie usunięty z zawodu. Od decyzji komisji przysługiwało odwołanie do Izby Apelacyjnej, która także była nowym organem, utworzonym na potrzeby przeprowadzania procesu re-ewaluacji. Europejski Trybunał Praw Człowieka orzekł, że taka procedura nie koliduje

48 Wyrok ETPC z 9 stycznia 2013 r. w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 21722/11, pkt 109–131.

49 Wyrok ETPC z 31 października 2017 r. w sprawie *Kamenos przeciwko Cyprowi*, skarga nr 147/07, pkt 102–110; zob. także wyrok ETPC z 30 kwietnia 2015 r. w sprawie *Mitrinovski przeciwko Macedonii*, skarga nr 6899/12, pkt 38–46.

z konwencyjnym wymogiem bezstronności sądu⁵⁰. Zdaniem Trybunału organy re-ewaluacyjne nie kumulowały w sobie rolę oskarżyciela i sądu, gdyż postępowanie przed nimi nie było wszczynane po przeprowadzeniu wstępnego dochodzenia, lecz wskutek realizacji wynikającego z przepisów prawa obowiązku złożenia przez sędziego określonych oświadczeń i ich zbadania przez organ re-ewaluacyjny.

Abstrahując od kwestii niezależności i bezstronności organów orzekających w przedmiocie usunięcia sędziego z urzędu, należy przypomnieć, że postępowanie przed takimi ciałami powinno odpowiadać standardom rzetelności wynikającym z art. 6 ust. 1 EKPC w jego aspekcie cywilnym. Szczegółowe omówienie owych standardów wykracza jednak poza zakres niniejszego artykułu.

5. Usunięcie z urzędu a prawa sędziego – aspekty materialne

Przewidziane w art. 6 ust. 1 EKPC prawo do sądu ma charakter proceduralny. Przepis ten sam w sobie nie przyznaje jednak sędziemu „prawa do niezależności”⁵¹ ani nie kreuje jakichkolwiek innych praw materialnych⁵². Nie można wykluczyć, że w przyszłości orzecznictwo Trybunału będzie ewoluować – w komunikacie dotyczącym zawisłej sprawy *Biliński przeciwko Polsce* ETPC wprost zapytał strony postępowania: „Czy art. 6 ust. 1 Konwencji może być interpretowany w taki sposób, że przyznaje on sędziom prawo podmiotowe do ochrony i poszanowania ich niezależności przez państwo?”⁵³.

Obecnie jednak badanie przez ETPC przyjętych w danym państwie przesłanek usunięcia sędziego na potrzeby ustalenia, czy doszło do naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC, wydaje się zasadne jedynie w kontekście postępowań, w których to strona zarzuca, że sąd rozpoznający jej sprawę

50 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 305–308.

51 Zob. jednak: L.A. Sicilianos, *The Subjective...*, s. 547–557.

52 Zob. np. wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Bilgen przeciwko Turcji*, skarga nr 1571/07, pkt 48; wyrok ETPC (Wielka Izba) z 3 kwietnia 2012 r. w sprawie *Boulois przeciwko Luksemburgowi*, skarga nr 37575/04.

53 Sprawa *Biliński przeciwko Polsce*, skarga nr 13278/20, zakomunikowana 30 kwietnia 2020 r., komunikat dostępny pod adresem: < <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210092> >, dostęp: 26 lipca 2021 r.

nie był dostatecznie niezależny ze względu na istnienie nadmiernie szerokich i nieprecyzyjnych przesłanek złożenia sędziego z urzędu. Jednakże w sprawach dotyczących skarg odwołanych sędziów, opartych na zarzucie naruszenia art. 6 ust. 1 EKPC, przesłanki, na podstawie których doszło do usunięcia sędziego, będą miały mniejsze znaczenie. Przywołany przepis Konwencji wymaga bowiem jedynie zapewnienia takim sędziom dostępu do sądu i rzetelnej procedury sądowej.

Przyczyny usunięcia skarżącego z urzędu będą jednak niekiedy mogły zostać ocenione przez pryzmat innych przepisów Konwencji. Może się bowiem zdarzyć, że usunięcie sędziego, nawet w procedurze spełniającej wymagania wynikające z art. 6 ust. 1 EKPC, doprowadzi do naruszenia jego praw gwarantowanych w Konwencji. Z dotychczasowego orzecznictwa ETPC wynika, że najistotniejsze znaczenie mają w tym kontekście: prawo do ochrony prywatności (art. 8 EKPC) oraz wolność słowa (art. 10 EKPC).

5.1. Usunięcie sędziego z urzędu a prawo do ochrony prywatności

Jeśli chodzi o możliwe naruszenia prawa do ochrony prywatności, kluczowe znaczenie mają tezy wyrażone przez ETPC w wyroku w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*⁵⁴. W orzeczeniu tym Trybunał stwierdził, że spory dotyczące różnego rodzaju środków stosowanych w ramach stosunku zatrudnienia mogą wchodzić w zakres art. 8 EKPC w dwóch kontekstach.

Pierwsza z takich sytuacji zachodzi wówczas, gdy dany środek został zastosowany z przyczyn związanych z życiem prywatnym pracownika (w tym – sędziego)⁵⁵. Dobrym przykładem może tu być sprawa *Özpınar przeciwko Turcji*, którą ETPC rozstrzygnął wyrokiem z 19 października 2010 r.⁵⁶ Dotyczyła ona usunięcia sędzi m.in. ze względu na fakt utrzymywania przez nią zbyt bliskich kontaktów z pewnym prawnikiem, burmistrzem, radnym czy policjantem oraz jej niewłaściwy, przynajmniej w ocenie organów dyscyplinarnych, strój i makijaż. Zdaniem ETPC okoliczności te przynajmniej częściowo łączyły się z życiem

54 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 95–117.

55 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 103–106.

56 Wyrok ETPC z 19 października 2010 r. w sprawie *Özpınar przeciwko Turcji*, skarga nr 20999/04.

prywatnym skarżącej, a więc doszło do ingerencji w prawa gwarantowane art. 8 EKPC⁵⁷.

Nawet jeśli jednak dany środek nie został zastosowany wobec sędziego z powodów związanych z jego życiem prywatnym, do ingerencji w prawa gwarantowane art. 8 EKPC i tak może dojść, jeśli zastosowanie takiego środka odbije się na życiu prywatnym skarżącego⁵⁸. Skutki takie mogą dotyczyć tzw. „wewnętrznego kręgu” życia (tj. sfery, w której jednostka może prowadzić swoje życie osobiste zgodnie z własnymi upodobaniami), możliwości zawierania i utrzymywania znajomości z innymi ludźmi oraz reputacji⁵⁹. Należy tu jednak wziąć pod uwagę dwie tezy wyrażone w orzecznictwie ETPC. Po pierwsze, o ingerencji w prywatność nie może być mowy wówczas, gdy określone sankcje nałożone na jednostkę stanowią przewidywalną konsekwencję jej niezgodnego z prawem zachowania⁶⁰. Takie wyłączenie stosowności art. 8 EKPC może mieć jednak miejsce wówczas, gdy fakt niezgodnego z prawem działania jednostki jest niekwestionowany⁶¹. Po drugie, istotne jest, aby negatywne następstwa zastosowania danego środka przekroczyły pewien próg dolegliwości – według Trybunału art. 8 EKPC może znaleźć zastosowanie tylko wówczas, gdy konsekwencje środka są „bardzo poważne” i wpływają na życie prywatne skarżącego „w bardzo znaczącym zakresie”⁶². W wyroku w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie* ETPC sformułował kilka istotnych wskazówek na temat tego, jak badać, czy próg ten został osiągnięty⁶³. Wskazał, że oceniając cierpienie skarżącego, należy porównać jego życie

57 Wyrok ETPC z 19 października 2010 r. w sprawie *Özpinar przeciwko Turcji*, skarga nr 20999/04, pkt 47–48.

58 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 107–109.

59 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 107.

60 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 98; wyrok ETPC (Wielka Izba) z 3 kwietnia 2012 r. w sprawie *Gillberg przeciwko Szwecji*, skarga nr 41723/06, pkt 68.

61 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 121.

62 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 116.

63 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 117.

przed i po zastosowaniu spornego środka. Ponadto subiektywne odczucia skarżącego muszą być oceniane na tle obiektywnych okoliczności danej sprawy. Trybunał podkreślił też, że należy uwzględniać zarówno materialne, jak i niematerialne skutki zastosowania danego środka.

W orzecznictwie Trybunału można znaleźć przykłady spraw, w których próg dolegliwości wymagany dla stwierdzenia ingerencji w art. 8 EKPC został przekroczony. W sprawie *Volkov przeciwko Ukrainie* ETPC stwierdził, że doszło do ingerencji w prywatność skarżącego, gdyż jego odwołanie ze stanowiska sędziego Sądu Najwyższego miało wpływ na możliwość utrzymywania relacji z innymi ludźmi, pogorszyło sytuację majątkową skarżącego i jego rodziny, a także rzutowało na jego reputację, gdyż powodem złożenia z urzędu było rzekome złamanie przysięgi sędziowskiej⁶⁴. Z orzeczeń późniejszych warto zwrócić uwagę na sprawę *Xhoxhaj przeciwko Albanii*. W tym przypadku skarżąca została usunięta z zawodu sędziowskiego przez organy re-ewaluacyjne ze względu na nieprawidłowości w oświadczeniu majątkowym oraz niewyłączenie się z rozpoznawania pewnej sprawy, pomimo zajścia przesłanek ku temu. Także i tu ETPC stwierdził, że doszło do ingerencji w prywatność skarżącej (choć zgodnej z EKPC), gdyż wraz z usunięciem ze stanowiska utraciła ona, ze skutkiem natychmiastowym, prawo do wynagrodzenia, a ponadto złożenie z urzędu doprowadziło do uszczerbku na jej reputacji, gdyż organy re-ewaluacyjne stwierdziły, że jej zachowanie podważyło zaufanie społeczeństwo do wymiaru sprawiedliwości⁶⁵. Ciekawym przykładem jest też sprawa *Ivanovski przeciwko Macedonii*, w której ingerencja w życie prywatne skarżącego wiązała się z usunięciem go ze stanowiska sędziego Sądu Konstytucyjnego oraz nałożeniem zakazu zatrudnienia w służbie publicznej i na uczelniach wyższych przez okres pięciu lat, ze względu na jego współpracę ze służbami w okresie komunizmu⁶⁶.

Powyższe sprawy dotyczyły usunięcia sędziów ze względu na stawiane im zarzuty nieetycznego zachowania. Należy jednak rozważyć, czy

64 Wyrok ETPC z 9 stycznia 2013 r. w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 21722/11, pkt 165–167.

65 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 362–364.

66 Wyrok ETPC z 21 stycznia 2016 r. w sprawie *Ivanovski przeciwko Macedonii*, skarga nr 29908/11, pkt 176–177.

art. 8 EKPC mógłby znaleźć zastosowanie także wówczas, gdyby do usunięcia sędziego doszło z przyczyn niezwiązanych z popełnieniem przez sędziego jakiegoś nieetycznego czynu, a więc gdyby w grę nie wchodziła reputacja sędziego. Przykładowo z taką sytuacją moglibyśmy mieć do czynienia w razie przymusowego przeniesienia w stan spoczynku sędziów na podstawie ustawy obniżającej wiek spoczynku czy na podstawie ustawy dokonującej reorganizacji ustroju sądów.

W wyroku w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie* ETPC nie ograniczył stosowalności art. 8 EKPC jedynie do takich środków, które prowadzą do uszczerbku na reputacji skarżącego⁶⁷. W przypadku, gdy taki uszczerbek nie nastąpił, należałoby wziąć pod uwagę m.in. negatywne skutki majątkowe, z jakimi wiązało się dla danej osoby zastosowanie wobec niej określonego środka, choć według ETPC sam fakt wystąpienia reperkusji finansowych nie jest wystarczający do uznania, że doszło do ingerencji w prawa gwarantowane art. 8 EKPC⁶⁸. Istotna jest z pewnością skala owych skutków. W razie całkowitego usunięcia sędziego z urzędu może on być niewątpliwie postawiony w trudnej sytuacji finansowej. Jednakże w przypadku przymusowego przeniesienia w stan spoczynku sędziego, przynajmniej w Polsce, nie traci całkowicie prawa do uposażenia, a jedynie pobiera je w niższej, choć przecież zwykle wciąż umożliwiającej godne życie, wysokości. Niekiedy zaś jest wręcz uprawniony do pobierania pełnego uposażenia (zob. art. 180 ust. 5 Konstytucji). Nawet jeśli jednak nie występują dolegliwe skutki majątkowe ani uszczerbek na reputacji, do ingerencji w prawo gwarantowane art. 8 EKPC może dojść, jeśli nastąpi poważne ograniczenie możliwości nawiązywania i utrzymywania przez daną osobę relacji z innymi. Przesłanka ta jest oczywiście dość nieostra, ale wydaje się, że w razie złożenia sędziego z urzędu lub przymusowego przeniesienia go w stan spoczynku mogłaby zostać spełniona. Jest to możliwe zwłaszcza wówczas, gdyby środek taki był zastosowany arbitralnie i dotyczył sędziego, który mógłby jeszcze przez wiele lat rozwijać swoją karierę zawodową.

67 Por. wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 107.

68 Postanowienie ETPC z 27 listopada 2018 r. w sprawie *J.B. i inni przeciwko Węgrom*, skarga nr 45434/12, pkt 122; wyrok ETPC z 20 października 2020 r. w sprawie *Camelia Bogdan przeciwko Rumunii*, skarga 36889/18, pkt 86.

W takiej bowiem sytuacji odebranie sędziemu możliwości czynnego wykonywania zawodu w przemożnym zakresie wpłynie przecież na jego styl życia czy możliwości samorealizacji. Za taką wykładnią przemawia także wyrok ETPC w sprawie *Gumenyuk przeciwko Ukrainie*⁶⁹. Dotyczyła ona uchwalonej w 2016 r. reformy, na mocy której dotychczasowy Sąd Najwyższy Ukrainy został zastąpiony przez Sąd Najwyższy, który, pomimo zbliżonej nazwy, był formalnie nowym organem. Dotychczasowi sędziowie mieli zachować swój status i związane z nim prawa, ale jeśli chcieli orzekać w SN, musieli wziąć udział w konkursie. Wszyscy skarżący, poza jednym, wystartowali w konkursie, ale żaden z nich nie uzyskał nominacji. W 2020 r. ukraiński Trybunał Konstytucyjny orzekł, że przepisy naruszały Konstytucję, gdyż w świetle zasady nieusuwalności sędziów, sędziowie SN Ukrainy powinni kontynuować czynną służbę jako sędziowie SN. W chwili orzekania przez ETPC skarżący nadal nie zostali przywróceny na stanowiska w SN. Nie doszło także do ich przeniesienia do sądów apelacyjnych, mimo że Wysoka Komisja Kwalifikacyjna Sędziów wydała rekomendację w tym zakresie. Skarżący znaleźli się zatem w sytuacji, w której formalnie przysługiwał im status sędziów, w tym prawo do wynagrodzenia, ale nie mogli wykonywać czynności orzeczniczych. W tej sytuacji nie nastąpił uszczerbek na ich reputacji, ani też nie powstały po ich stronie negatywne skutki finansowe. Mimo to ETPC stwierdził, że doszło do ingerencji w prywatność skarżących. Zauważył bowiem, że: „nawet przyjmując, że skarżący nie zostali znacząco dotknięci finansowo, przedmiotowy środek pozbawił ich możliwości kontynuowania pracy sędziowskiej i życia w środowisku zawodowym, w którym mogli realizować swoje cele zawodowe i osobistego rozwoju”⁷⁰. Zdaniem Trybunału zarówno charakter, jaki skala tych negatywnych skutków były znaczące, co uzasadniało konstatację, że nastąpiło ograniczenie ich prawa do prywatności.

Na marginesie, trudniej jest podnosić zarzut naruszenia art. 8 EKPC w sprawach dotyczących środków łagodniejszych niż złożenie z urzędu, w tym np. odwołania z funkcji prezesa sądu (o ile oczywiście nie są one

69 Wyrok ETPC z 22 lipca 2021 r. w sprawie *Gumenyuk i inni przeciwko Ukrainie*, skarga nr 11423/19 – wyrok nie był jeszcze ostateczny w dniu oddawania tekstu do publikacji.

70 Wyrok ETPC z 22 lipca 2021 r. w sprawie *Gumenyuk i inni przeciwko Ukrainie*, skarga nr 11423/19, pkt 88.

stosowane z przyczyn związanych z życiem prywatnym sędziego ani nie powodują uszczerbku dla jego reputacji)⁷¹. Przeciwno stwierdzeniu zajścia ingerencji w prawo do ochrony prywatności przemawiać może także ograniczony czas stosowania środka, z mocy którego odsunięto sędziego od orzekania⁷².

Dotychczasowe rozważania służyły jedynie ustaleniu, czy w danej sprawie w ogóle doszło do ingerencji w prawo do ochrony prywatności. Samo zaś uznanie, że do takiej ingerencji doszło, nie przesądza, że mamy do czynienia z naruszeniem art. 8 EKPC. W tym celu należy jeszcze ocenić dopuszczalność danego środka w świetle przesłanek określonych w art. 8 ust. 2 EKPC. Z przepisu tego wynika, że każde ograniczenie prawa do ochrony prywatności musi mieć podstawę prawną oraz być konieczne w demokratycznym społeczeństwie dla realizacji którejś z wartości wymienionych w tym przepisie.

Wymóg zgodności z prawem⁷³ będzie naruszony po pierwsze wówczas, gdy sędzia zostanie usunięty bez jakiejkolwiek podstawy prawnej. Po drugie, jak się wydaje, do jego naruszenia może dojść także wtedy, gdy ustawa, na podstawie której doszło do usunięcia sędziego z urzędu, była by niezgodna z Konstytucją, choć oczywiście z reguły ETPC nie będzie skłonny do samodzielnej oceny konstytucyjności ustawy, bez uprzedniego orzeczenia krajowego sądu konstytucyjnego. Po trzecie, moim

71 Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził naruszenie art. 8 w tym kontekście w sprawie *Erményi przeciwko Węgrom* (wyrok z 22 listopada 2016 r., skarga nr 22254/14) dotyczącej wygaszenia kadencji wiceprezesa węgierskiego SN. Niemniej wyrok ten został wydany jeszcze przed ujednoczeniem orzecznictwa w wyroku w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, a sam Trybunał przyjął, że doszło do ingerencji w prawa gwarantowane art. 8 EKPC bez przeprowadzania głębszej analizy (zob. *Erményi przeciwko Węgrom*, pkt 30–31). W wyroku w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie* wyraźnie zaznaczył, że orzeczenia w sprawie węgierskiej nie można interpretować rozszerzająco [zob. wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 113]. W samej sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie* ETPC orzekł, że ani przyczyny odwołania skarżącego z funkcji prezesa, ani też jego skutki nie uzasadniały twierdzenia, że doszło do ingerencji w art. 8 EKPC – wyrok ETPC (Wielka Izba) z 25 września 2018 r. w sprawie *Denisov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 76639/11, pkt 113, pkt 118–134.

72 Zob. np. wyrok ETPC z 20 października 2020 r. w sprawie *Camelia Bogdan przeciwko Rumunii*, skarga 36889/18, pkt 86–92; postanowienie ETPC z 27 listopada 2018 r. w sprawie *J.B. i inni przeciwko Węgrom*, skarga nr 45434/12, pkt 130–137.

73 Na temat konwencyjnego pojęcia „zgodności z prawem” zob. np. G. Lautenbach, *The Concept...*, s. 70–123.

zdaniem znaczenie może mieć też to, czy ustawa, na podstawie której doszło do ingerencji w prawa skarżącego, jest zgodna z prawem UE⁷⁴. Prawo UE jest wszak częścią prawa krajowego, a sądy są zobowiązane do stosowania go z pierwszeństwem wobec ustaw⁷⁵. Jeśli więc niezgodność prawa krajowego z unijnym zostanie stwierdzona przez TSUE czy przez sądy krajowe, to znajdą podstawy do stwierdzenia, że środek został zastosowany z naruszeniem konwencyjnego wymogu legalności.

Wymóg istnienia podstawy prawnej zakłada jednak nie tylko to, by dany środek był stosowany w oparciu o przepisy prawa, ale także i to, by przepisy te spełniały pewne standardy jakościowe⁷⁶. Po pierwsze zatem, muszą one być dostępne i przewidywalne dla osób, których dotyczą. Wymóg przewidywalności odnosi się do obowiązku „określenia z dostateczną precyzją warunków regulujących, kiedy dany środek może być zastosowany, tak aby umożliwić osobie zainteresowanej – jeśli potrzeba, z odpowiednią pomocą – dostosowanie swojego zachowania”⁷⁷. Europejski Trybunał Praw Człowieka dostrzega jednak, że: „podstawy odpowiedzialności dyscyplinarnej określane są zwykle w sposób ogólny”⁷⁸. Trybunał uznaje więc, że: „w kontekście prawa dyscyplinarnego istnieć powinno rozsądne podejście do oceny precyzji ustawowej, ponieważ ze względu na obiektywną konieczność *actus reus* takich czynów karalnych określono z zastosowaniem języka ogólnego. W przeciwnym razie przepisy ustawy mogą nie objąć sprawy w sposób pełny i będą wymagać ciągłej weryfikacji i aktualizacji ze względu na liczne pojawiające się w praktyce nowe okoliczności”⁷⁹. Zdaniem Trybunału czynnikiem, który może zapewnić doprecyzowanie, teoretycznie bardzo ogólnikowych, przepisów dyscyplinarnych jest orzecznictwo organów

74 Por. S. Greer, J. Gerards, R. Slowe, *Human...*, s. 203–204; C. Costello, *The Human...*, s. 286.

75 Podobnie, w kontekście art. 6 ust. 1 EKPC (prawo do sądu ustanowionego ustawą) – L. Garlicki, *Trybunał...*, s. 16; M. Szwed, *Orzekanie...*, s. 50–51.

76 Zob. np. wyrok ETPC (Wielka Izba) z 12 czerwca 2014 r. w sprawie *Fernández Martínez przeciwko Hiszpanii*, skarga nr 56030/07, pkt 117.

77 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 384.

78 Wyrok ETPC z 9 stycznia 2013 r. w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 21722/11, pkt 177.

79 Wyrok ETPC z 9 stycznia 2013 r. w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 21722/11, pkt 145.

dyscyplinarnych i sądów. Ponadto przepisy dyscyplinarne muszą być odczytywane wspólnie z innymi normami regulującymi obowiązki sędziów, co także może pomóc w dokładniejszym ustaleniu ich treści⁸⁰. Obiektywnie mało precyzyjne regulacje, stanowiące część systemu dyscyplinarnego od dłuższego czasu, mogą więc budzić mniej kontrowersji niż przesłanki zupełnie nowe, zwłaszcza jeśli posługują się one dotąd niespotykanymi zwrotami albo zostały uchwalone w okolicznościach sugerujących, że ich niejasność była wręcz zabiegiem celowym.

Wreszcie, z wymogu legalności wynika także konieczność wprowadzenia gwarancji proceduralnych chroniących przed arbitralnością organów stosujących przepisy krajowe, co często zakłada obowiązek wprowadzenia kontroli sprawowanej przez sąd lub inny organ niezależny⁸¹. Istnieje więc związek między art. 6 i art. 8 EKPC – niekiedy usunięcie sędziego z urzędu bez zapewnienia mu adekwatnej drogi sądowej może stanowić jednocześnie ingerencję w jego życie prywatne bez podstawy prawnej w rozumieniu art. 8 ust. 2 EKPC⁸².

Jeśli ingerencja w prywatność została dokonana bez podstawy prawnej, dochodzi do naruszenia art. 8 EKPC. W przeciwnym razie należy przejść do kolejnego etapu, którym jest ocena, czy badana ingerencja służyła realizacji którejś z wartości określonych w art. 8 ust. 2 EKPC. W praktyce ETPC dość rzadko stwierdza, że ograniczenie prawa do ochrony prywatności nie służyło żadnemu uzasadnionemu celowi (w kontekście usuwania sędziów w grę wchodzi często przesłanka ochrony praw i wolności innych osób⁸³). Jeśli więc państwo przedstawi rozsądne argumenty na rzecz istnienia celu uzasadniającego określone działanie, to ETPC raczej nie będzie ich kwestionował. Oczywiście nie

80 Zob. wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 387.

81 Wyrok ETPC z 20 września 2018 r. w sprawie *Solska i Rybicka przeciwko Polsce*, skargi nr 30491/17 i 31083/17, pkt 113 (tłum. na język polski – Ministerstwo Sprawiedliwości, dostępne w bazie HUDOC).

82 Zob. np. wyrok ETPC z 9 stycznia 2013 r. w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 21722/11, pkt 181–185.

83 Zob. np. wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 392–393; wyrok ETPC z 19 października 2010 r. w sprawie *Özpınar przeciwko Turcji*, skarga nr 20999/04, pkt 56.

zmienia to faktu, że w przypadku działań arbitralnych może dojść do naruszenia wymogu celowości⁸⁴.

W tym kontekście interesującą kwestią jest to, czy w pewnych przypadkach cele, które władze realizują poprzez ingerencje w prywatność polegające na usuwaniu sędziów z urzędu, mogłyby doprowadzić także do naruszenia art. 18 EKPC. Zgodnie z tym przepisem: „Ograniczenia praw i wolności, na które zezwala niniejsza Konwencja, nie będą stosowane w innych celach, niż te, dla których je wprowadzono”. Według ETPC przepis ten ma charakter akcesoryjny, a zatem może być przywołany jedynie w związku z przepisem Konwencji regulującym prawo lub wolność, które zostało ograniczone⁸⁵. Do naruszenia art. 18 EKPC może dojść wówczas, gdy ingerencja w wolność lub prawo w ogóle nie będzie służyć celom dopuszczanym przez Konwencję, jak również wtedy, gdy teoretycznie będzie ona takim celom służyć, ale w rzeczywistości dominować będzie inny cel, będący nie do pogodzenia z EKPC⁸⁶. Trybunał bierze jednak pod uwagę „charakter i stopień naganności rzekomego ukrytego celu”, podkreślając, że: „należy pamiętać, że Konwencja została stworzona w celu utrzymania i promowania ideałów i wartości demokratycznego społeczeństwa rządzonego prawem”⁸⁷. W praktyce do naruszenia art. 18 dochodzi w sprawach najpoważniejszych, gdy decydującym powodem ograniczenia wolności lub prawa są motywy polityczne, np. chęć uciszenia opozycji politycznej i społeczeństwa obywatelskiego. Jak dotąd ETPC stwierdzał pogwałcenie art. 18 EKPC jedynie w sprawach dotyczących pozbawienia wolności⁸⁸, choć zarazem nigdy nie przesądził, że omawiany przepis nie może być stosowany w innych kontekstach. Nie jest zatem w mojej ocenie wykluczone, że do naruszenia art. 18 EKPC mogłoby dojść także w kontekście usunięcia sędziego z urzędu związanego z ingerencją w jego prawo do ochrony prywatności czy wolność słowa,

84 Zob. np. wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r. w sprawie *Erményi przeciwko Węgrom*, skarga nr 22254/14, pkt 34–38.

85 Zob. np. wyrok ETPC (Wielka Izba) z 28 listopada 2017 r. w sprawie *Merabishvili przeciwko Gruzji*, skarga nr 72508/13, pkt 287.

86 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 28 listopada 2017 r. w sprawie *Merabishvili przeciwko Gruzji*, skarga nr 72508/13, pkt 292–308.

87 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 28 listopada 2017 r. w sprawie *Merabishvili przeciwko Gruzji*, skarga nr 72508/13, pkt 307.

88 A. Tsampi, *The new...*, s. 145.

jeśli służyłaby ona niedozwolonemu na gruncie EKPC celowi, w szczególności – podporządkowaniu sobie przez władze polityczne sądownictwa. *Notabene*, w ostatnim czasie ETPC zakomunikował sprawę dotyczącą wygaszenia kadencji sędziów Sądu Konstytucyjnego Armenii, zadając stronom pytanie m.in. o to, czy doszło do naruszenia art. 18⁸⁹. Pytanie takie Trybunał postawił również w komunikacie dotyczącym sprawy *Juszczyszyn przeciwko Polsce*⁹⁰.

Ostatnim etapem badania dopuszczalności ingerencji w prawa gwarantowane art. 8 EKPC jest ocena, czy dany środek był „konieczny w demokratycznym państwie”. W tym zakresie ETPC ocenia, czy dana ingerencja jest uzasadniona istnieniem „istotnej potrzeby społecznej” (ang. *pressing social need*) i czy jest proporcjonalna do celów, którym ma służyć⁹¹. Rzecz jasna, stworzenie wyczerpującego katalogu czynników branych pod uwagę przy takiej ocenie byłoby niemożliwe. Warto jednak zwrócić uwagę na kilka istotnych kwestii.

Usunięcie z urzędu powinno być traktowane jako środek ostateczny, którego stosowanie, jak podkreśla sam ETPC: „wymaga rozważenia solidnych dowodów odnoszących się do etyki, uczciwości i kompetencji zawodowych danej osoby”⁹². Władze muszą zatem wykazać, że istnieją szczególne okoliczności związane z interesem publicznym, mogące uzasadnić usunięcie sędziego z urzędu. Przykładowo w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii* ETPC wziął pod uwagę, że nadzwyczajny środek w postaci procedury re-ewaluacji sędziów był związany z wysokim poziomem korupcji wśród albańskich sędziów⁹³. Co istotne, okoliczności te nie stanowiły jedynie niepotwierdzonych zarzutów wysuwanych przez polityków zmierzających do dokonania „czystki” w sądownictwie, lecz

89 Sprawa *Gyulumyan i inni przeciwko Armenii*, skarga nr 25240/20, zakomunikowana 12 listopada 2020 r., < <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-206496> >, dostęp: 26 lipca 2021 r.

90 Sprawa *Juszczyszyn przeciwko Polsce*, skarga nr 35599/20, zakomunikowana 30 kwietnia 2021 r., komunikat dostępny pod adresem: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-210094>, dostęp: 27 lipca 2021 r.

91 Zob. np. wyrok ETPC (Wielka Izba) z 30 czerwca 2015 r. w sprawie *Khoroshenko przeciwko Rosji*, skarga nr 41418/04, pkt 118.

92 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 403.

93 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 404.

wynikały z obiektywnych ustaleń organów krajowych i międzynarodowych⁹⁴. Trybunał uznał zatem, że omawiana reforma odpowiadała na „istotne potrzeby społeczne”⁹⁵. Następnie ETPC przeszedł do zbadania, czy w konkretnym przypadku skarżącej władze wykroczyły poza przyśługujący im margines swobody. Oceniał charakter nieprawidłowości zarzucanych skarżącej oraz rzetelność postępowania prowadzonego w jej sprawie i dowody, na których oparły się organy decydujące o usunięciu jej z urzędu. Dokonując tych ocen, Trybunał ograniczył się do rozważenia, czy organy krajowe nie działały arbitralnie lub w sposób oczywiście nieuzasadniony i stwierdził, że do naruszenia art. 8 EKPC nie doszło⁹⁶. Uznał bowiem, że zarzucane skarżącej nieprawidłowości w oświadczeniu majątkowym były dostatecznie poważne, by usunąć ją z urzędu. Wskazał przy tym, że w świetle międzynarodowych standardów niezależności sądownictwa, od sędziów można wymagać szczególnej uczciwości także przy podejmowaniu działań w sferze niezwiązanej z życiem zawodowym, gdyż jest to uzasadnione potrzebą ochrony zaufania opinii publicznej do sądów i wzmocnienia wiary społeczeństwa w uczciwość sądownictwa⁹⁷.

Oczywiście niekiedy usunięcie sędziego może przybrać formę przymusowego przeniesienia w stan spoczynku z przyczyn niezwiązanych z naruszeniem zasad etyki. W tym przypadku ETPC powinien zapewne zbadać, zależnie od okoliczności, czy np. ustawa wprowadzająca obniżony wiek spoczynku zawierała odpowiednie przepisy przejściowe regulujące sytuację sędziów powołanych przed dniem jej wejścia w życie⁹⁸. Z kolei w kontekście usuwania sędziów w związku z reorganizacją systemu sądownictwa należałoby rozważyć, czy nie istniała możliwość zapewnienia

94 Zob. opinie przytoczone w pkt. 94–99, 156–162 wyroku ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19.

95 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 404.

96 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 405–414.

97 Wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 407.

98 Warto zauważyć, że ETPC zakomunikował w ostatnim czasie polską skargę dotyczącą tego problemu – zob. *Pająk i inni przeciwko Polsce*, skargi nr 25226/18, 25805/18 i 8378/19.

sędziom stanowiska w innych sądach⁹⁹. W przypadku usuwania sędziów z powodu wadliwości ich powołania konieczne byłoby zaś rozważenie, na ile poważne były naruszenia prawa w tym zakresie (w świetle testu wypracowanego w sprawie *Ástráðsson przeciwko Islandii*¹⁰⁰).

Warto zauważyć, że niekiedy Trybunał nie dokonuje skrupulatnej oceny przepisów krajowych w ramach badania przesłanki legalności¹⁰¹. W takiej sytuacji wszelkie wskazane wyżej rozważania na temat precyzji przepisów krajowych, rozwiązań zabezpieczających przed arbitralnością władz itd. będą miały znaczenie przy ocenie przesłanki „konieczności w demokratycznym społeczeństwie”.

Istotna jest także procedura, w jakiej podjęto decyzję o usunięciu sędziego z urzędu. Znaczenie może mieć przy tym nie tylko to, czy przeprowadzono jakieś postępowanie zakładające zindywidualizowaną ocenę zasadności usunięcia sędziego z urzędu, ale i to, czy organy decydujące o złożeniu z urzędu należycie zbadały stan faktyczny i odpowiednio uzasadniły swoją decyzję¹⁰².

Jeśli do usunięcia sędziego dochodzi na podstawie specjalnych, nowo wprowadzonych przepisów, znaczenie mogą być także okoliczności ich uchwalenia. Jak wskazano wyżej, w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii* ETPC wziął pod uwagę, że wdrożenie reformy wymiaru sprawiedliwości w Albanii było poprzedzone raportem na temat stanu sądownictwa, a sama ustawa została pozytywnie oceniona przez organy międzynarodowe. Istotny może być także fakt zbadania przepisów przez krajowy sąd konstytucyjny, o ile oczywiście kontrola konstytucyjności została przeprowadzona rzetelnie.

99 Por. M. Szwał, I. Małobęcka, *Zmiana...*, s. 11 (w kontekście interpretacji art. 180 ust. 5 Konstytucji RP).

100 Wyrok ETPC (Wielka Izba) z 1 grudnia 2020 r. w sprawie *Guðmundur Andri Ástráðsson przeciwko Islandii*, skarga nr 26374/18, pkt 243–252.

101 Tak np.: wyrok ETPC z 22 listopada 2016 r. w sprawie *Erményi przeciwko Węgrom*, skarga nr 22254/14, pkt 32–33; wyrok ETPC z 17 października 2019 r. w sprawie *Polyakh i inni przeciwko Ukrainie*, skarga nr 58812/15 i in., pkt 267–269.

102 Zob. np. wyrok ETPC z 9 lutego 2021 r. w sprawie *Xhoxhaj przeciwko Albanii*, skarga nr 15227/19, pkt 405–412.

5.2. Usunięcie sędziego z urzędu a wolność słowa

Artykuł 8 EKPC nie jest jednak jedynym przepisem, na który mogą się powoływać sędziowie usuwani z urzędu. W pewnych okolicznościach w grę mógłby wchodzić także zarzut naruszenia art. 10 Konwencji, gwarantującego poszanowanie wolności słowa¹⁰³. Jak wskazał ETPC w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, sędziowie nie są wyłączeni spod zakresu omawianego przepisu¹⁰⁴. Oczywiście, zważywszy na wykonywane przez nich funkcje oraz potrzebę ochrony zaufania obywateli do sądownictwa, można oczekiwać od sędziów większej powściągliwości w korzystaniu z wolności słowa¹⁰⁵. Jednocześnie, zdaniem ETPC, nie można całkowicie pozbawić sędziów prawa do wypowiedzania się na tematy mające znaczenie z perspektywy interesu publicznego i to: „Nawet jeżeli kwestia, której dotyczy debata, ma implikacje polityczne”¹⁰⁶. Poszanowanie wolności słowa sędziów ma znaczenie zwłaszcza w przypadku wypowiedzi dotyczących problemów związanych z zasadą podziału władzy¹⁰⁷.

W tej sytuacji sankcje, w tym złożenie z urzędu jako najsurowsza kara dyscyplinarna, nakładane na sędziów z powodu korzystania przez nich z wolności wypowiedzi, mogą być kwalifikowane jako ingerencja w wolność słowa. Ochrona konwencyjna nie ogranicza się przy tym jedynie do tekstu pisanego i mówionego, ale może też obejmować „mowę symboliczną”¹⁰⁸, w tym np. noszenie w miejscu publicznym koszulki z określonym napisem.

Kwestią problematyczną jest to, na ile sędziowie mogą się powoływać na gwarancje wolności słowa w kontekście wypowiedzi formułowanych w ramach wykonywania swoich obowiązków służbowych. W sprawie

103 Zob. np. A. Ploszka, *Granice...*, s. 319–340; S. Dijkstra, *The Freedom...*, s. 1–17.

104 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 140.

105 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 164.

106 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 165.

107 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 165.

108 Zob. np. wyrok ETPC z 21 października 2014 r. w sprawie *Murat Vural przeciwko Turcji*, skarga nr 9540/07, pkt 44–56.

*Pitkevich przeciwko Rosji*¹⁰⁹ ETPC uznał za ingerencję w wolność słowa (choć zgodną z Konwencją) usunięcie sędzi z powodu wypowiedzi formułowanych przez nią na sali rozpraw. Zdaniem A. Ploszki przyjęcie, że takie formy ekspresji są objęte ochroną konwencyjną jest problematyczne, ponieważ: „Sędzia wypowiadając się na sali rozpraw, wypowiada się bowiem jako przedstawiciel państwa, w imieniu którego wydaje wyrok”¹¹⁰. Cytowany pogląd uważam za trafny. Wydając orzeczenie czy podejmując inne czynności procesowe, sędzia nie korzysta z wolności słowa, lecz wykonuje swoje kompetencje i w tym zakresie może działać jedynie na podstawie i w granicach prawa¹¹¹. Konsekwentnie nie można byłoby, w mojej ocenie, traktować jako ograniczenia wolności słowa także sankcji nakładanych na sędziego z powodu np. przyjętej przez niego w wyroku wykładni, bezpośredniego zastosowania Konstytucji czy skierowania pytania prejudycjalnego do TSUE. Tego typu środki można byłoby więc rozpatrywać co najwyżej pod kątem art. 6 czy art. 8 EKPC.

Nie zawsze ograniczenie wolności słowa przybiera formę kary dyscyplinarnej nałożonej na sędziego z powodu jego kontrowersyjnych wypowiedzi. Niekiedy możemy mieć bowiem do czynienia z „ukrytymi ograniczeniami wolności słowa”, a więc takimi sytuacjami, w których władze nakładają na sędziego określony środek z przyczyn formalnie niezwiązanych z jego wypowiedziami, lecz ogół okoliczności wskazuje na to, że faktycznym powodem zastosowania owego środka była chęć „ukarania” sędziego czy pozbycia się go ze względu na jego słowa. Dobrym przykładem może tutaj być sprawa wspomniana już sprawa *Baka przeciwko Węgrom*, w której to do złożenia z urzędu Prezesa węgierskiego Sądu Najwyższego doszło na podstawie ustawy likwidującej Sąd Najwyższy i tworzącej nowy organ władzy sądowniczej, Kurię. Teoretycznie usunięcie dotychczasowego Prezesa było jedynie konsekwencją omawianej reformy, która wprowadzała nowe warunki, od których zależała możliwość pełnienia urzędu Prezesa, a których to skarżący nie spełniał.

109 Postanowienie ETPC z 8 lutego 2001 r. w sprawie *Pitkevich przeciwko Rosji*, skarga nr 47936/99.

110 A. Ploszka, *Granice...*, s. 327.

111 Sietske Dijkstra zauważył, że ETPC wskazywał niekiedy na wyłączenie spod ochrony konwencyjnej działań podejmowanych przez organy państwa w ramach wykonywania ich kompetencji władczych, ale nigdy nie w kontekście praw sędziów gwarantowanych art. 9–11 EKPC – zob. S. Dijkstra, *The Freedom...*, s. 3.

Trybunał wziął jednak pod uwagę kontekst, w jakim uchwalono omawianą ustawę¹¹². Przepisy dotyczące prezesa sądu wprowadzono po licznych krytycznych wobec działań legislacyjnych rządu wypowiedziach skarżącego, a zwłaszcza jego przemówieniu w parlamencie¹¹³. Według ETPC okoliczności te mogły zostać uznane za dowód *prima facie*, że między wypowiedziami skarżącego a wygaszeniem jego kadencji istniał związek przyczynowo-skutkowy¹¹⁴. W tej sytuacji to na rządzie węgierskim spoczywał ciężar wykazania, że zastosowane środki nie stanowiły ingerencji w wolność słowa. Zdaniem ETPC rząd temu zadaniu nie podołał, gdyż nie przedstawił żadnych przekonujących argumentów na rzecz obiektywnej potrzeby wygaszenia kadencji skarżącego¹¹⁵.

Wszelkie formy ingerencji w wolność słowa sędziów muszą być zgodne z warunkami określonymi w art. 10 ust. 2 EKPC. Przepis ten, podobnie jak art. 8 ust. 2 EKPC, formułuje wymóg podstawy prawnej (zgodności z ustawą), celowości oraz „niezbędności w demokratycznym społeczeństwie”. Ten pierwszy rozumiany jest podobnie jak w kontekście ograniczeń prawa do prywatności – należy zatem zbadać zarówno to, czy dana ingerencja miała podstawę prawną oraz czy podstawa ta spełniała odpowiednie standardy jakościowe¹¹⁶.

Jeśli chodzi zaś o przesłankę celowości, katalog wartości, które mogą uzasadniać ograniczenie wolności słowa jest szerszy od tego zawartego w art. 8 ust. 2 EKPC. W kontekście omawianej tu problematyki szczególne znaczenie ma cel w postaci „zagwarantowania powagi i bezstronności władzy sądowej”¹¹⁷. W praktyce wiele przypadków ograniczeń wolności

112 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 143–152.

113 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 146.

114 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 148–149.

115 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 149–151.

116 Zob. np. wyrok ETPC (Wielka Izba) z 17 maja 2016 r. w sprawie *Karácsony i inni przeciwko Węgrom*, skargi nr 42461/13 i 44357/13, pkt 123–125; wyrok ETPC z 15 października 2020 r. w sprawie *Guz przeciwko Polsce*, skarga nr 965/12, pkt 75–77.

117 Zob. np. wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Eminağaoğlu przeciwko Turcji*, skarga nr 76521/12, pkt 131; wyrok ETPC z 15 października 2020 r. w sprawie *Guz przeciwko Polsce*, skarga nr 965/12, pkt 81–82.

słowa sędziów może zostać uznanych za realizujące któryś z uzasadnionych celów wymienionych w art. 10 ust. 2 EKPC. Może się jednak zdarzyć, że ustawodawca zaostry przepisy dyscyplinarne, wprowadzając nowe formy deliktów, które nie służą żadnemu uzasadnionemu celowi, mając za zadanie jedynie uciszenie „niewygodnych” sędziów albo też, kierując się taką samą motywacją, wprowadzi „ukryte” represje wobec sędziów. W takich okolicznościach niewątpliwie może dojść do naruszenia EKPC już na etapie badania przesłanki celowości¹¹⁸.

W praktyce, podobnie jak w przypadku art. 8 ust. 2 EKPC, w większości przypadków najistotniejsze dla oceny dopuszczalności danej ingerencji będzie zbadanie jej pod kątem przesłanki „niezbędności w demokratycznym społeczeństwie”¹¹⁹. Szczegółowa analiza granic wolności słowa sędziów wykracza oczywiście poza problematykę niniejszego artykułu. Warto jednak zwrócić uwagę na kilka okoliczności, które ETPC bierze pod uwagę przy ocenie proporcjonalności danego ograniczenia wolności słowa wobec sędziego.

Ważne jest więc to, czego dotyczyła wypowiedź sędziego, w jakim kontekście została sformułowana i jaką miała formę. W sprawie *Eminağaoğlu przeciwko Turcji* ETPC wskazał, że szczególną powściągliwość sędziowie powinni zachowywać przy komentowaniu spraw, które prowadzą¹²⁰. Szersza ochrona będzie przysługiwała sędziom przy formułowaniu wypowiedzi na tematy mające znaczenie z perspektywy interesu publicznego¹²¹. W sprawie *Baka przeciwko Węgrom* ETPC zwrócił też uwagę na znaczenie stanowiska piastowanego przez danego sędziego¹²² – jak się więc wydaje, w pewnych przypadkach prezesom czy rzecznikom prasowym sądów może przysługiwać szersza ochrona. Niezwykle istotna jest także surowość sankcji – usunięcie sędziego z urzędu to środek najdalej idący

118 Zob. np. wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 155–157.

119 S. Dijkstra, *The Freedom...*, s. 7.

120 Wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Eminağaoğlu przeciwko Turcji*, skarga nr 76521/12, pkt 136.

121 Wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Eminağaoğlu przeciwko Turcji*, skarga nr 76521/12, pkt 144.

122 Wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 168; zob. także wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Eminağaoğlu przeciwko Turcji*, skarga nr 76521/12, pkt 133–135.

i można go stosować jedynie w przypadku najbardziej jaskrawych wykroczeń poza granice wolności słowa¹²³. Trybunał bierze też pod uwagę to, czy ukaranie sędziego może wywołać „efekt mrożący”, prowadzący do odstraszenia sędziów od „przyszłego uczestnictwa w publicznej debacie na temat reform ustawodawczych wpływających na sądownictwo oraz, ogólnie rzecz biorąc, na temat kwestii dotyczących niezależności sądownictwa”¹²⁴. Znaczenie może mieć też przebieg procedury przed organami krajowymi, a w szczególności to, czy organy te wzięły pod uwagę wszystkie istotne okoliczności i należycie uzasadniły potrzebę złożenia sędziego z urzędu¹²⁵.

6. Podsumowanie

Choć orzecznictwo ETPC w sprawach dotyczących usuwania sędziów z urzędu jest wciąż stosunkowo mało rozbudowane, z EKPC można wywieść istotne standardy dotyczące poszanowania zasady nieusuwalności sędziów. Jeśli chodzi o kwestie proceduralne, źródłem owych standardów będzie przede wszystkim art. 6 ust. 1 EKPC. Konwencja wymaga zatem, aby sędziowie mieli zapewniony dostęp do sądowej kontroli legalności aktu usunięcia z urzędu. Ponadto, zważywszy na to, że usunięcie sędziego często wiąże się z ingerencją w jego życie prywatne, musi ono spełniać także standardy wynikające z art. 8 EKPC. Powinno zatem mieć odpowiednią podstawę ustawową, służyć uzasadnionemu celowi oraz być stosowane zgodnie z zasadą proporcjonalności. Przy decydowaniu o usunięciu sędziów z urzędu państwa powinny także mieć na uwadze art. 10 EKPC. Niedopuszczalne byłoby więc usunięcie sędziego w ramach odwetu za jego wypowiedzi mieszczące się w granicach wolności słowa.

Należy jednak podkreślić, że w wielu przypadkach naruszenie Konwencji w odniesieniu do skarżącego, strony postępowania lub sędziego będzie związane z istnieniem systemowego problemu w postaci

123 Zob. np. wyrok ETPC z 26 lutego 2009 r. w sprawie *Kudeshkina przeciwko Rosji*, skarga nr 29492/05, pkt 98.

124 Zob. np. wyrok ETPC z 23 czerwca 2016 r. w sprawie *Baka przeciwko Węgrom*, skarga nr 20261/12, pkt 173.

125 Zob. np. wyrok ETPC z 9 marca 2021 r. w sprawie *Eminağaoğlu przeciwko Turcji*, skarga nr 76521/12, pkt 151.

nierespektowania niezależności sędziowskiej w danym państwie. Istotne jest więc, aby orzeczenia Trybunału przyczyniły się do wyeliminowania danego problemu lub zapobiegły jego powstaniu. W tym celu Trybunał powinien rozważyć częstsze korzystanie z niektórych wyjątkowych środków, do których stosowania upoważnia go EKPC i Regulamin ETPC¹²⁶.

Po pierwsze, Trybunał mógłby korzystać z przewidzianej w art. 39 Regulaminu ETPC kompetencji do wydawania środków tymczasowych. Zważywszy na długość postępowania przed ETPC, tego typu natychmiastowa reakcja może być jedynym mechanizmem, za pomocą którego można zapobiec wyrządzeniu poważnych szkód w krajowym systemie ochrony praw człowieka. Niestety dotychczas Trybunał odmawiał stosowania środków tymczasowych w sprawach dotyczących zagrożeń dla niezależności sądownictwa¹²⁷.

Po drugie, Trybunał mógłby zamieszczać w swoich wyrokach pewne wytyczne co do sposobu ich wykonania. Jeśli więc źródłem naruszenia EKPC byłby w danej sprawie problem systemowy związany z naruszaniem zasady nieusuwalności sędziów, ETPC mógłby wydać wyrok pilotażowy lub quasi-pilotażowy, w którym wskazałby na konieczność podjęcia określonych środków generalnych¹²⁸. Trybunał może jednak także zobowiązać państwo, i to nawet w części operatywnej, do wykonania wyroku poprzez zastosowanie określonych środków indywidualnych, o ile ze względu na charakter stwierdzonego naruszenia żadne inne rozwiązanie nie zapewniłoby skutecznej implementacji standardu konwencyjnego¹²⁹. Nie jest więc wykluczone stwierdzenie przez Trybunał konieczności np. przywrócenia usuniętego sędziego na wcześniej zajmowane stanowisko. W dotychczasowym orzecznictwie ETPC uczynił

126 Regulamin ETPC dostępny jest, w wersji anglojęzycznej, < https://www.echr.coe.int/documents/rules_court_eng.pdf >, dostęp: 26 lipca 2021 r.

127 Zob. *The European Court refuses urgent measure in case concerning constitutional reform in Armenia*, komunikat prasowy ETPC z 8 lipca 2020 r., < <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-6744576-8998072&filename=Gyulumyan+and+Others+v.+Armenia+-+refusal+of+urgent+measure+in+case+concerning+constitutional+reform.pdf> >, dostęp: 5 kwietnia 2021 r.; A. Bodnar, P. Filipek, *Time...*

128 Zob. np. wyrok ETPC z 9 stycznia 2013 r. w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 21722/11, pkt 199–202.

129 Wyrok ETPC z 10 grudnia 2019 r. w sprawie *Kavala przeciwko Turcji*, skarga nr 28749/18, pkt 239.

tak jednak tylko raz, w wyroku w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*¹³⁰. W kilku innych sprawach ETPC zwracał jednak uwagę na możliwość wznowienia postępowania zakończonego nałożeniem na sędziego sankcji¹³¹.

The Issue of Irremovability of Judges in the Case Law of the European Court of Human Rights

The purpose of the article is to establish the standards developed in the case law of the European Court of Human Rights with regards to the principle of irremovability of judges. For this purpose, two categories of cases are analysed: those in which individual applications were lodged by participants of proceedings before courts composed of judges who were not sufficiently protected against arbitrary removal from office, and those where applications were lodged by the judges themselves. In the case of the former group, the problems related to the irremovability of judges are considered through the prism of Article 6(1) of the ECHR. The irremovability of judges is perceived by the ECtHR as a fundamental guarantee of the independence of a court – systemic deficiencies in this respect may therefore lead to a violation of Article 6. However, the ECtHR underlines the need to take into account not only regulations but also practice. Still, the protection against removal from office is not absolute and some exceptions in this regard are allowed. As far as cases initiated by judges' complaints are concerned, particularly important are Articles 6, 8, and 10. The first of them guarantees dismissed judges the right to a court – therefore, as a rule, it would be impermissible to remove judges without ensuring individual judicial review of the legality of removal. The ECtHR allows the exclusion of court proceedings in cases involving public officials, but only if such exclusion is provided expressly and is justified by the objective interest of the state. In the context of irremovability of judges, the latter criterion will be very difficult to meet. The two remaining provisions, Article 8 and 10, affect the substantive grounds

130 Wyrok ETPC z 9 stycznia 2013 r. w sprawie *Oleksandr Volkov przeciwko Ukrainie*, skarga nr 21722/11, pkt 9 części operatywnej.

131 Zob. np. wyrok ETPC z 7 stycznia 2016 r. w sprawie *Gerovska Popčevska przeciwko Macedonii*, skarga nr 48783/07, pkt 68; wyrok ETPC z 20 listopada 2012 r. w sprawie *Harabin przeciwko Słowacji*, skarga nr 58688/11, pkt 178; wyrok ETPC (Wielka Izba) z 6 listopada 2018 r. w sprawie *Ramos Nunes de Carvalho e Sá przeciwko Portugalii*, pkt 222; wyrok ETPC z 7 stycznia 2016 r. w sprawie *Poposki i Duma przeciwko Macedonii*, skargi nr 69916/10 i 36531/11, pkt 63; wyrok ETPC z 30 kwietnia 2015 r. w sprawie *Mitrinovski przeciwko Macedonii*, skarga nr 6899/12, pkt 59.

for dismissing a judge from office. Therefore, it would be unacceptable to remove judges from their office as a repression for statements made by them falling within the limits of freedom of speech. The ECHR could also be violated if, in specific circumstances, due to the reasons or consequences of dismissal, it was considered a disproportionate interference with the privacy of a judge.

Keywords: irremovability, judicial independence, rule of law, Article 6 of ECHR

Marcin Szwed – doktor, adiunkt w Katedrze Prawa Konstytucyjnego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, prawnik w Programie Spraw Precedensowych Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka, numer ORCID: 0000-0002-7692-7043.

Bibliografia

- Aquilina K., *The Independence of the Judiciary in Strasbourg Judicial Disciplinary Case Law: Judges as Applicants and National Judicial Councils as Factotums of Respondent States*, w: *Judicial Power in a Globalized World. Liber Amicorum Vincent De Gaetano*, red. P. Pinto de Albuquerque, K. Wojtyczek, Springer 2019.
- Bodnar A., Filipek P., *Time Is of the Essence: The European approach towards the rule of law in Poland should not only focus on budgetary discussions*, „Verfassungsblog”, 30 listopada 2020 r., < <https://verfassungsblog.de/time-is-of-the-essence/> >, dostęp: 5 kwietnia 2021 r.
- Costello C., *The Human Rights of Migrants and Refugees in European Law*, Oxford 2016.
- Dijkstra S., *The Freedom of the Judge to Express his Personal Opinions and Convictions under the ECHR*, „Utrecht Law Review” 2017, vol. 13, issue 1.
- Garlicki L., *Trybunał Strasburski a kryzys polskiego sądownictwa. Uwagi na tle wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 19.12.2020 r.*, *Ástráðsson przeciwko Islandii*, „Przegląd Sądowy” 2021, nr 4.
- Greer S., Gerards J., Slove R., *Human Rights in the Council of Europe and the European Union*, Cambridge 2018.
- International Commission of Jurists, *Judicial Accountability – A Practitioners’ Guide*, 2016, < <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2016/06/Universal-PG-13-Judicial-Accountability-Publications-Reports-Practitioners-Guide-2016-ENG.pdf> >, dostęp: 6 kwietnia 2021 r.

- Kamiński I.C., *Europejska Konwencja Praw Człowieka i prawo do niezależnego wymiaru sprawiedliwości*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2016, nr 9.
- Kosař D., *Perils of Judicial Self-Government in Transitional Societies*, Cambridge University Press 2016.
- Lautenbach G., *The Concept of the Rule of Law and the European Court of Human*, Oxford 2013.
- Lawson R., *Ochrona niezawisłości sądownictwa – możliwości i ograniczenia Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (część 1)*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2018, nr 8.
- Lawson R., *Ochrona niezawisłości sądownictwa – możliwości i ograniczenia Europejskiej Konwencji Praw Człowieka (część 2)*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2018, nr 9.
- Leloup M., *Too little, too late: The ECtHR judgment Broda and Bojara on the premature termination of Polish court (vice) presidents*, „Verfassungsblog”, 29 czerwca 2021 r., < <https://verfassungsblog.de/too-little-too-late-2/> >, dostęp: 27 lipca 2021 r.
- Płoszka A., *Granice udziału sędziów sądów powszechnych w debacie publicznej. Standard strasburski a regulacja ustawowa*, w: *Wokół kryzysu praworządności, demokracji i praw człowieka. Księga jubileuszowa Profesora Mirosława Wyrzykowskiego*, red. A. Bodnar, A. Płoszka, Warszawa 2020.
- Sicilianos L.A., *The Subjective Right of Judges to Independence: Some Reflections on the Interpretation of Article 6, Para. 1 of the ECHR*, w: *Judicial Power in a Globalized World. Liber Amicorum Vincent De Gaetano*, red. P. Pinto de Albuquerque, K. Wojtyczek, Springer 2019.
- Spano R., *Zasada rządów prawa jako gwiazda przewodnia w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – trybunał strasburski a niezawisłość sądownictwa*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2021, nr 5.
- Szwast M., Małobęcka I., *Zmiana struktury sądów powszechnych – zagrożenia konstytucyjne*, „Krajowa Rada Sądownictwa” 2016, nr 3.
- Szwed M., *Orzekanie przez wadliwie powołanych sędziów jako naruszenie prawa do sądu w świetle wyroku ETPCz z 12.03.2019 r.*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2019, nr 7.
- Tsampi A., *The new doctrine on misuse of power under Article 18 ECHR: Is it about the system of contre-pouvoirs within the State after all?*, „Netherlands Quarterly of Human Rights” 2020, vol. 38 (2).